

5. Исабеков А.Қ. Қазақстан Республикасы Парламентінің құқықтық мәртебесі: заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.02. - Алматы, 2000. - 29б.

6. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы. - <http://adilet.zan.kz/kaz/doc>

7. Қазақстан Республикасының конституциялық заңы «Қазақстан Республикасы Парламенті мен оның депутаттарының мәртебесі туралы» 16 қазан 1995 жыл. - <https://online.zakon.kz>

8. Байқадамов Н.С., Муйденова А.Қ. Қазақстанда құқықтық мемлекет қалыптастырудағы сот билігінің рөлі // Қазақстан Республикасындағы Парламентаризмнің теориялық және конституциялық-құқықтық мәселелері атты халықаралық ғылыми практикалық конференцияның материалдары 17 қараша 2006 ж. - Алматы: Қазақ университеті, 2006. - 309-313 бб.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК ТАРТУ НЕГІЗДЕРІ

Нөкербекова З.Е. - Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, заң факультетінің 1 курс магистранты.

Мусилимова К.С. - Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының профессоры.

Мемлекет басшысының өзінің «Қазақстан – 2050» Стратегиясы ел халқына Жолдауында басты мақсат – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы деп нық атап өткені белгілі. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін «Қазақстан – 2050» Стратегиясы жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды қарастырады [1]. Солардың бірі Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер және жеке жауапкершілік екенін ерекше айтып өтеді. Бұл мемлекеттік қызмет саласының кез келген буынында тиісті міндеттер мен мақсаттардың айқындалуы керектігін растайды. Ал мемлекеттік міндеттер сол қызметті жүзеге асыратын тиісті лауазымды тұлғалардың біліктілігі мен білімділігінен, адал қызметі мен жоғары азаматтық жауапкершілігінен болатыны мәлім. Осы тұрғыда мемлекеттегі жауапкершілік институты аталған салада орын алатын жауапкершілікке тартуға байланысты қатынастардың маңыздылығын, заңмен анықталған реттегі тиісті тәртіптік жауапкершілік тартудың тиімділігін реттейтін, оның жұмыс беруші мен қызметкердің арасындағы өзара қарым қатынасын реттеуде ерекше рөлді атқарады

Тәртіптік жауапкершілік әлеуметтік қауіп төндірмейтін елеусіз теріс қылық жасаған адамдарды жазалау үшін жауапкершіліктің неғұрлым қолайлы түрі болып табылады. Тәртіптік жауапкершіліктің басым болуы оны қолданудың жеделдігі, қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілік шараларына қарағанда жазалау шараларын қолданудың неғұрлым ізгілік құқықтық салдары, қолданылатын рәсімдердің салыстырмалы қарапайымдылығы, тәртіптік жауаптылықтың икемділігі сияқты артықшылықтар есебінен жүзеге асырылады (жалдаушының өкілі әрбір нақты жағдайды ескере отырып: мемлекеттік қызметшіні жазалауды немесе жазаламауды шешеді). Мемлекеттік

азаматтық қызметшілердің жауапкершілігіне қоғамдық қызығушылықты айқындайтын себептер: мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі, құқықтық нигилизм, қызметшілердің құқықтық санасының және құқықтық мәдениетінің төмен дәрежесі болып табылады. Тәртіптік жауапкершілік-бұл тәртіптік теріс қылықтар үшін (яғни, мемлекеттік қызметшінің кінәсінен қызметтік міндеттерін орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін) мемлекеттік қызметшілерге қатысты тәртіптік жаза қолдануды көздейтін заңды жауапкершілік түрі. Жауапкершіліктің бұл түрінің тән ерекшелігі-оны қызметтік бағыныштылық және кінәлі адамның өзінің тікелей басшысына тәуелділігі ретінде қолдану.

Тәртіптік жауапкершіліктің мақсаты мемлекеттік органдардың қызметіндегі заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз ету, жалпы және жеке алдын алуға қол жеткізу, кінәлі адамдарды әділ жазалау, азаматтардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіру болып табылады.

Мемлекеттік қызметшілердің тәртіптік жауапкершілігі институты мемлекеттік қызметшілер орындайтын қызметтік функциялардың ерекшелігі оларда билік сипатындағы өкілеттіктердің болуын болжайды, оларды іске асыру адамның әлеуметтік өмірінің маңызды аспектілеріне әсер ететін шешімдер қабылдауға кетеді. Жалпы тәртіптік жауапкершілік заңды жауапкершіліктің басқа түрлерінің арасында басым орын алатынын ерекше айтуға болады

Құқықтық жауапкершілік құқықтық жүйенің қажетті элементі болып табылады, сондықтан құқықтық қатынастар субъектілерінің негізгі құқықтары мен міндеттерін іске асырудың негізгі кепілдіктерінің бірі болып табылады. Тәртіптік жауапкершілік мемлекеттік қызметте қолданылатын жауапкершілік түрлері жүйесіндегі басты орындардың бірін алады. М.Б. Добробаб дұрыс атап өткендей, «мемлекет, қоғам және жеке-леген мемлекеттік қызметшілер үшін заңды жауапкершіліктің бұл түрінің маңыздылығын асыра бағалау қиын, өйткені тәртіптік жауапкершіліктің көмегімен Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз етудің, Мемлекеттік қызмет жүйесінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен жолын кесудің әкімшілік-құқықтық құралдарын құрудың кейбір мәселелері де шешілуі мүмкін» [2].

ҚР Мемлекеттік қызметі туралы заңға сәйкес кәсіби қызметтің бұл түрі мемлекеттік органдардың, мемлекеттік лауазымдарды алмастыратын адамдардың өкілеттіктерінің орындалуын қамтамасыз етуден тұрады. Яғни, бұл жағдайда заңды жауапкершілік жариялы-құқықтық мүдделерді қорғауға – басқарудың тиісті заңды тәртібіне кепілдік беруге арналған [3].

А.В. Сергеев атап өткендей, азаматтық қызметшілердің тәртіптік теріс қылықтары белгілі бір мемлекеттік органның қызметтік тәртібіне ғана емес, сонымен бірге бүкіл мемлекеттік қызметтің мүдделеріне тікелей немесе жанама түрде әсер етуі мүмкін [4].

А.Ф. Ноздрачевтің айтуынша, көшбасшыға бағыныштыларды жауапқа тарту құқығы берілгендіктен, оның қолында осы мәселелерді шешуде кең билік берілген [5]. Осыған байланысты, ғалым атап өткендей, тәртіптік жауапкершілік жоғары басшылардың озбырлығымен де бірге жүруі мүмкін.

Әрине, «қоғамдық жауапкершілік үшін сөзсіз және тіпті кең тандау еркіндігін алып тастау керек. Жария жауапкершілік туралы шешімді мүдделі тұлға (адамдар тобы) емес, жария биліктің уәкілетті органы немесе лауазымды адам қабылдайды». Тәртіптік жауаптылыққа тартуды жалға алушының өкілі жүзеге асырады. Бұл адам мүдделі тұлға

ретінде өз мүддесі үшін әрекет етпейді, бірақ мемлекет атынан мемлекеттік органның мемлекет уәкілеттік берген тұлға ретінде дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Тәртіптік жауапкершіліктің құқықтық мәселелері әкімшілік және еңбек құқығы ғылымдарының арасында қарастырылады. Бұл жерде А.В. Сергеевтің пікірімен келісуге болады, ол «тәртіптік жауапкершіліктің қос салалық байланысы - бұл құқықтық жауапкершіліктің осы түрінің маңызды белгілерінің бірі, ол осы құқықтық құбылысты зерттеудің күрделілігін анықтайды» дейді.

Тәртіптік жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу нысандарының бірін білдіреді - билік өкілі құқық бұзушылық жасаған қызметшілерге қолданатын және олар үшін жағымсыз салдарға әкелетін тәртіптік мәжбүрлеу. Ол әрқашан қоғам мен мемлекет тарапынан кінәлі адамның мінез-құлқын ресми теріс бағалаумен және айыптаумен байланысты. Тәртіптік жауапкершілікті «ведомстводан тыс» органдар (сот, төрелік, инспекциялар және т.б.) емес, тәртіпті бұзушы жұмыс істейтін ұйымдардың, мекемелердің, кәсіпорындардың органдары (лауазымды адамдары) не жоғары тұрған орган (лауазымды адам) қолданады.

Тәртіптік жауапкершілік жеке тұлғаның өзіне жүктелген қызметтік және лауазымдық міндеттерін орындауға байланысты жауапкершілігін білдіреді. Жауапкершіліктің бұл түрі арнайы болып табылады, ол тиісті нормалар қолданылатын адамдар тобы, жазалау шаралары, тәртіптік билікке ие адамдар мен органдар тобы, жазаларға шағымданудың белгіленген тәртібі бойынша ерекшеленеді.

Осылайша, азаматтық қызметшінің тәртіптік жауапкершілігі - бұл тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін жұмыс берушінің өкілі алдында жауап беру және мемлекеттік Мемлекеттік қызмет туралы Заңның тәртіптік санкцияларында көрсетілген тәртіптік жазалау шараларын қолдану міндеті.

Тәртіптік жауапкершілік құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың мәнін көрсететін бірқатар принциптермен сипатталады.

Сонымен, тәртіптік жауапкершілік қағидаттары келесілерді құрайды:

1. Заңдылық қағидасы.

Заңдылық қағидасы, оған сәйкес жауапкершілік, оның ішінде тәртіптік жауапкершілік Конституцияның ережелеріне негізделген қызметтік-жауапкершілікке тарту қатынастарын реттейтін заңға сәйкес болуы керек.

2. Гуманизм қағидасы.

Гуманизм қағидасы ереже бұзған адамға жаза қолдану кезінде маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Ол әділ жаза үшін жауап беретіндіктен, тәртіптік теріс қылықтың ауырлығы мен сипатын ескеру қажеттігін білдіреді. Қызметшіге оның арнамысы мен қадір-қасиетін төмендететін, оған азап келтіретін және беделіне нұқсан келтіретін жаза түрлері қолданыла алмайды. Гуманизм принципімен шынайылық пен әділеттілік принципі сияқты принциптер тығыз байланысты.

4. Тәртіптік жауапкершіліктің сөзсіздігі қағидасы.

Бұл принцип кінәлі әрдайым жазалануы керек дегенді білдіреді және жасырын құқық бұзушылықтардың саны азайтылды.

5. Кінә қағидасы.

Кінәлілік қағидасы әлеуметтік зиянды әрекеттерді жасаған адамдар ғана тәртіптік жауапкершілікке тартылатындығын білдіреді.

Сонымен қызметкерді тәртіптік жауапкершілікке тарту-бұл жұмыс берушінің міндеті емес, сондықтан оны пайдалану немесе пайдаланбау - жұмыс берушінің өзі

шешеді. Алайда, оған берілген құқықты пайдалана отырып, жұмыс беруші Еңбек кодекsinде және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген нормаларды басшылыққа алуға тиіс.

Тәртіптік жаза-бұл еңбек тәртібін бұзушыларға қызметкердің тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін тәртіптік ықпал ету шараларын қолданудан көрінетін мәжбүрлеу әдісі.

Бұл жерде ең маңыздысы ол тәртіптік жаза қолдану үшін әкімшілік мемлекеттік қызметшінің тәртіптік теріс қылық жасағаны негіз болады.

Уәкілетті адамның тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін әкімшілік мемлекеттік қызметшіге Заңда көзделген тәртіптік жаза қолданылуы мүмкін.

Тәртіптік жаза жасалған тәртіптік құқық бұзушылықтың ауырлығына, оны жасаған адамның кінәсінің дәрежесіне сәйкес келуі тиіс.

Тәртіптік жазаның түрін анықтау кезінде мыналар жиынтықта ескеріледі:

- 1) құқық бұзушылықтың мазмұны мен сипаты;
- 2) құқық бұзушылық жасалған жағдайлар (оны жасау уақыты, орны, тәсілі және басқа жағдайлары), әкімшілік мемлекеттік қызметшінің кінәсі;
- 3) жасалған теріс қылық салдарынан болған немесе болуы мүмкін теріс салдар;
- 4) оны жасаған адамның бұрынғы тәртібі;
- 5) тиісті қызмет саласындағы жұмыс тәжірибесі;
- 6) әкімшілік мемлекеттік қызметшінің жеке басын сипаттайтын басқа жағдайлар.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы заңға сәйкес тәртіптік жазаның келесі түрлері бар:

Тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін мемлекеттік қызметшілерге мынадай жаза түрлері қолданылады:

- 1) ескерту;
- 2) сөгіс;
- 3) қатаң сөгіс;
- 4) қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту;
- 4-1) өз қызметін сайлану негізінде жүзеге асыратын мемлекеттік әкімшілік қызметшілерді қоспағанда, мемлекеттік лауазымын төмендету;
- 5) атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығару [6].

Тәртіптік жазалар қолдану тәртібі

Уәкілетті тұлға келесі шешімдерді қабылдайды:

- 1) тиісті тәртіптік жаза қолданады;
- 2) жаза қолдану мерзімдері ішінде материалдарды қосымша қызметтік тергеуге жібереді;
- 3) тәртіптік жаза қолданбайды.

Қосымша қызметтік тергеу материалдарын Комиссия басқа құрамда қарайды.

Тәртіптік жаза қолданылған адамға тиісті мемлекеттік органның персоналды басқару қызметі (кадр қызметі) қол қоюға қарсы жаза қолдану туралы акті шығарылған күннен бастап үш жұмыс күні ішінде хабарлайды. Жазаға тартылған адам бас тартқан жағдайда, оның қолымен танысуды растау үшін бұл туралы жаза қолдану актісіне тиісті жазба енгізіледі немесе акт жасалады.

Егер адамды жаза қолдану актісімен таныстыру мүмкін болмаса, персоналды басқару қызметі (кадр қызметі) оған актінің көшірмесін хабарлама жібере отырып хатпен жібереді.

Берілген тәртіптік жаза әкімшілік мемлекеттік қызметшіге тиісті мемлекеттік органның, оның алқасының отырысында немесе осы санкцияны қолданған уәкілетті адам анықтаған қызметкерлердің қатысуымен жариялануы мүмкін.

Егер қызметтік тергеу нәтижесінде әкімшілік мемлекеттік қызметші қылмыстық құқық бұзушылықтың немесе әкімшілік құқық бұзушылықтың белгілері бар іс-әрекеттерді жасады деген қорытынды жасалса, уәкілетті тұлға алынған материалдарды дереу құқық қорғау органдарына немесе басқа органдарға береді.

Құқық қорғау органы мемлекеттік қызметшіге қатысты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді тоқтатқан, бірақ егер оның әрекетінде тәртіптік теріс қылық белгілері болса, іс бойынша материалдар уәкілетті органға жіберіледі.

Тәртіптік жазалар уәкілетті тұлғаның бұйрықтарымен, өкімдермен тағайындалады. Тәртіптік жаза қолдану туралы актіде жаза тағайындалған адам, жаза қолданылатын қылмыс және жазаның түрі көрсетіледі. Персоналды басқару қызметі (кадр қызметі) тәртіптік жаза қолданғаны туралы акт танысу үшін тәртіптік жауапкершілікке тартылатын әкімшілік қызметкердің құрылымдық бөлімшесінің тікелей басшысына және мемлекеттік органның басшылығына жіберіледі.

Осылайша, тәртіптік жауапкершілік белгілері ретінде келесілерді атауға болады.

1. Тәртіптік теріс қылық жасау тәртіптік жауаптылықты қолдануға негіз болады;
2. Тәртіптік теріс қылықтар жасаған кезде қызметшіге тәртіптік жазалар қолданылады;
3. Тәртіпті бұзған қызметкер үшін белгілі бір қолайсыз салдарлар.

Бұл аталған негізгі белгілер мемлекеттік қызметкер мен азаматтық қызметкерлер үшін де негіз бола алады, және Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>
2. Добробаба М.Б. Служебно-деликтные дисциплинарные правоотношения (административно-правовое исследование). М., 2017. С. 3–4.
3. Сергеев А.В. Актуальные вопросы ответственности государственных гражданских служащих по административному праву : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 105.
4. Ноздрачев А. Ф. Коррупция как правовая проблема в вопросах и ответах // Адвокат. 2007. № 10. С. 34–49.
5. Антонова Л.И., Кожонин Б.И. Государственная дисциплина и ответственность. Л., 1990. С. 81.
6. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>